

Købstadens strukturer og mennesker

- historisk-geografiske kilder fra middelalder til ca. 1770 i et tværfagligt perspektiv

Gennem århundreder har byernes fysiske strukturer forandret sig i et tæt samspil med byboernes sociale geografier. Det er en velkendt tanke, at byerne har særlige zoner for forskellige aktiviteter, og at menneskers bopæl og færden inden for en by bl.a. er afhængig af personens status i samfundet. I vores tid har vi rigelig af data og statistik, som kan underbygge dette. Men kan vi også tegne et mere konkret og kvalificeret billede af sammenhængen mellem byens sociale og fysiske strukturer i middelalderen og i tidlig moderne tid, hvor kildegrundlaget er et helt andet? Det vil vi udforske med dette projekt. Spørgsmålene vil bl.a. være:

Hvor boede de rige, de fattige og de skæve eksistenser i købstæderne over tid? Var bestemte kvarterer befolkede af bestemte sociale klasser? Hvor blandede var byens funktioner og erhverv på tværs af kvarterer – og ikke mindst, hvordan ændredes dette efterhånden som købstædernes fysiske strukturer udviklede sig over tid?

Det er store spørgsmål, men for Odense findes en række ekstraordinære kilder, der kan besvare spørgsmålene mere indgående og langt lettere end for andre købstæder: Dels Demografisk database Odense 1578-1761 (jf. nedenfor), der indeholder en lang række oplysninger om Odenses befolkning fra 15- til 1700-tallet, dels tidlige bykort fra 15- og 1600-tallet og dels store arkæologiske udgravninger af middelalderkernen. Ved at samle og kvalificere disse data samt præsentere dem på overskuelige kort og gennem analyser kan der skabes en unik mulighed for at kunne "bladere" igennem købstadens historie fra middelalder til 1700-tallet.

Baggrund

Studier af købstadens strukturer samt menneskenes evner til at tilpasse sig og ændre disse over tid er selvfølgelig ikke ny. Både i et europæisk perspektiv, et dansk perspektiv¹ og ikke mindst et Odense-perspektiv har forskellige faggrene behandlet dette. En række af Museum Odenses nuværende og nyligt afsluttede forskningsprojekter har fokus på dette felt, f.eks. *Urbane Landskaber*², *Odenses opståen*³, *Forestillede geografier*⁴ og *From Central Space to Urban Place*⁵ samt museets forskningsprogram *Urbane Transformationer*⁶. Det nye ved nærværende projekt er, at vi med udgangspunkt i uudnyttede digitaliseringer og viden i dag vil være i stand til at løfte studierne op på et niveau, hvor vi kan få mange tusinder af dataoplysninger om menneskene fra flere perioder ind på Odense-kortet og kan sammenholde det med de efterhånden fyldige oplysninger om bl.a. byens veje, pladser samt verdslige, gejstlige og private lokaliteter fra middelalder til 1700-tallet. Vi har allerede en tidsmæssig og geografisk viden om mange menneskers placeringer inden for byrummet, men vi mangler både det store overblik og mange detaljer. Forskningsmæssigt er dette i kraft af dataene ikke blot interessant set fra et Odense-perspektiv, men kan i et bredere byhistorisk perspektiv bidrage til en dybere forståelse af den tidlig moderne bys strukturelle udvikling.

En sådan historisk-geografisk tilgang til købstadens udvikling, rejser en række kildemæssige og metodiske udfordringer, der må tages højde for, før det er muligt at nå i mål med analyserne over tid og over sted. Disse udfordringer og evt. løsninger herpå mangler dog en samlet behandling. Med projektdeltagerens baggrund og den særligt gunstige kildesituation i Odense er det nærværende projekts ambition at kunne bidrage med en videnskabelig "værktøjskasse" til, hvordan de danske købstæder bedst kan kortlægges over tid.

Formål og resultater

Målet med dette projekt er dobbeltsporet og vil udmønte sig i to fagfællebedømte artikler.

For det første foretages vurderinger og kvalificeringer af de benyttede historisk-geografiske metoder og de geografiske kilder fra middelalder til 1700-tallet for de danske købstæder generelt. Dette publiceres som en dansksproget artikel i *Historisk Tidsskrift* eller et lignende tidsskrift.

For det andet benyttes disse metoder ved konkrete historisk-geografiske studier af Odense for samme periode: Hvilken udvikling gennemgik byens fysisk-geografiske strukturer, og hvordan ændrede og tilpassede byens befolkning sig disse strukturer? Odenses udvikling sættes i et europæisk perspektiv, men det er byens indre udvikling og byens befolkning, der er i centrum. Dette publiceres som engelsksproget artikel i *Journal of Historical Geography* eller et andet større europæisk/internationalt tidsskrift.

Hertil frigiver vi alt digitaliseret materiale som open source på Museum Odenses hjemmeside ved projektafslutningen i form af Excel-ark, som alle let kan tilgå, og i form af GIS-data til folk, der arbejder med digitale kort. Vi kan nå langt i vores analyser af dataene inden for projektet, men vi kan på ingen måde udtømme analysemulighederne, hvorfor data også skal frigives til andre.

Endelig fremlægges delresultater ved bidrag på seminarer og via populærvidenskabelig formidling på SoMe.

Teori, metode og kilder

Begreber som *urban morphology* og *the spatial turn* har vundet stort indpas inden for humaniora og samfundsvidenskaberne det seneste årti.⁷ Stedet som udgangspunkt for studier muliggør en anden og bredere tværfaglig tilgang til f.eks. social-økonomiske data. Mennesker skaber nok "stederne", men "stederne" påvirker også mennesker. Vi er alle i større eller mindre omfang produkt af kulturerne i de lande, som vi kommer fra, og vi er alle påvirkede af det lokale miljø, som er og har været omkring os. Historiske kilder fra 1500-tallet og frem indeholder ofte oplysninger, der kan kortlægges og illustrere disse miljøer: erhvervsgrupper, befolkningstæthed, indkomster, skatteforhold og meget andet. Brugen af databaser og digitale datakort gør dette arbejde lettere i stor målestok, og inden for *the spatial turn* ses ofte inddragelse af større datamængder.

Det er helt nødvendigt at forstå kildernes ramme i forhold til teknologi, kultur og formål for at nå i mål med kulturhistoriske kortlægninger og analyser. F.eks. kan mange historiske kort fra før ca. 1780 kun læses som en *relativ topologisk* kilde, ikke som en *geografisk præcis* kilde.⁸ Det betyder, at kortene ikke kan placeres præcist oven på moderne kort, men at lokaliteternes placering skal ses relativt i forhold til de andre lokaliteter på kortet. Desuden skal mange bygninger og andre strukturer på disse ældre kort kun forstås som signaturer – ikke som præcist opmålte eller visuelt korrekte gengivelser. Historiske kort kan således ikke stå alene til kortlægning af købstædernes strukturer over tid, men med passende og kildekritisk inddragelse af skriftlige og arkæologiske oplysninger er det muligt at rekonstruere købstædernes fysisk-geografiske struktur fra middelalder til slutningen af 1700-tallet.⁹ Det er i nogen grad gjort før, men med den gode og tværfaglige kildesituation i Odense kan det gøres bedre for den lange periode i en grad, der ikke er set før i Danmark.

I købstæderne findes en lang række af kilder fra særligt 1500-tallet og frem, der fortæller en masse om købstadens befolkning. Skattelister, mandtalslister, skifteprotokoller og brandtaksationer m.m. er alt sammen oplysninger, der er indsamlet for at administrere købstaden og dens befolkning, og dermed findes også en mulighed for at få et indblik i folks økonomiske og sociale vilkår: f.eks. erhverv, familieforhold, boligforhold og beskatningsgrundlag. Det er dog kun muligt at få disse oplysninger og folk placeret på kortene, hvis kilderne indeholder geografiske oplysninger, f.eks. et hus- eller matrikelnummer. Og desuden kræver det, at vi ved, hvor dette hus eller denne matrikel lå i købstaden.

Det er nødvendigt at benytte retrogressive og/eller retrospektive metoder,¹⁰ dvs. benytte en kombination af samtidige og senere kilder, ved kortlægninger af ældre matrikler og tidligere strukturer. Ofte findes der først geografisk præcise opmålinger af huse og matrikler fra slutningen af 1700-tallet eller 1800-tallet. Digitale kortlægninger for ældre perioder som f.eks. 1600-tallet må derfor delvist tage udgangspunkt i kilder fra f.eks. 1800-tallet. I nogle tilfælde kan man gennem skriftlige jævnføringsregistre, historiske kort, malerier og andre kilder se, at et hus / en matrikel er uændret fra de præcise slut-1700-tals kort og tilbage til f.eks. 1600-tallets matrikler. I disse tilfælde er det let at kopiere den geografiske situation tilbage til 1600-tallet. I andre tilfælde kan der læses, at én matrikel fra slut-1700-tallet bestod af to matrikler og to huse i 1600-tallet, men uden at den præcise grænse mellem de to nødvendigvis kan tegnes præcist. Jo længere kortlægninger skal føres tilbage, og jo mere mangelfulde oplysninger bliver tilbage i tid, jo flere og jo større vil

udfordringerne være. Men der er flere muligheder for at håndtere datasituationen, og det er noget, som projektgruppen har arbejdet med gennem lang tid.¹¹

Kortlægning af Odense over tid

Odenses unikke kildesituation gør byen til et oplagt sted at teste, hvor langt man kan komme med at rekonstruere det fysiske byrum, og derefter med de mange og komplekse oplysninger samlet i et kortdatasæt kan vi for første gang se, hvordan menneskerne placerede sig i det fysiske og foranderlige byrum i perioden. De tre kildegrupper herunder er af afgørende betydning for projektet, da købstaden og dens befolkning med disse kan kortlægges og analyses langt bedre end tilfældet er ved andre købstæder.

1) **Ældre kortmateriale.** F.eks. kort over Odense 1593¹², der er udarbejdet under ledelse af den tyske præst og geograf Georg Braun (1541-1622) i *Civitates orbis terrarum* (Verdens byer) indeholdende 543 kort fra hele verden, men kun ganske få fra Danmark. Kortet fra Odense er særdeles informationsrigt pga. samarbejde med den videnskabsinteresserede adelsmand Henrik Rantzau (1526-1598), der var lokalkendt med byen.¹³ Kortets centrale informationer i form af tekst og vigtigste lokaliteter vil blive registreret i projektet og blive tildelt to sæt koordinater: dels efter placering ifølge det geo-refererede kort, dels efter den korrekte geografiske placering efter vores viden i dag. Tilsvarende vil blive gjort for Odense-kortene fra Peder Resen 1677¹⁴ og Erik Pontoppidan 1764¹⁵ i forbindelse med projektet.

2) **Demografisk database.** Databasen indeholder systematiske indtastninger på person- og matrikelniveau fra en lang række kilder fra Odense 1578-1761 i form af bl.a. skatteopgørelser, mandtalslister og brandtaksationer med oplysninger som navne, erhverv, bolig, skattesætninger og meget andet. Databasen indeholder også oplysninger fra middelalderen, men pga. kildesituationen ikke bredt dækkende som kilderne fra tidlig moderne tid. Databasen er udarbejdet af arkitekt og ekspert i historiske bygninger Per Nørbach, der samarbejdede med Museum Odense og Odense Stadsarkiv, men arbejdet med databasen foregik i hans fritid.¹⁶ Da han afgik ved døden i 2019, var arbejdet ikke afsluttet, og der manglede ikke mindst den egentlige kortlægning. Arvingerne overgav dog databasen til museet og stadsarkivet til videre brug. Databasen repræsenterer et imponerende livsværk, bl.a. med over 90.000 personregistreringer og over 40.000 skatteoplysninger, der er registreret kildemæssigt godt.

3) **Arkæologisk materiale.** Fra Odense er der et stort og velbearbejdet arkæologisk udgravningsmateriale fra middelalderen og tidligt moderne tid. Materialet har god geografisk og social spredning fra de spedalskes huse uden for byporten til de rige borgeres og gildernes stenhuse centralt i byen. Ved de seneste års byomdannelser har bl.a. udgravninger af ca. 7.400 m² gennem hele den middelalderlige købstadskerne bragt helt ny viden om udviklingen i bebyggelsesstrukturerne fra den tidlige by i 1000-tallet og til den "fuldt udbyggede" by 1500-tallet. Flere af de arkæologisk fundne konstruktioner kan genfindes i skriftligt kildemateriale, hvor også konkrete mennesker kan knyttes til husene. I Odense er det derfor muligt i en kombination mellem de arkæologiske og de historiske kilder at udfærdige et detaljeret billede af købstadens og dens mennesker i århundrederne forud for 1600-tallet, hvor de skriftlige kilder endnu ikke er så righoldige.

Projektorganisering og delopgaver

Projektet organiseres under forskningscentret CENTRUM ved Museum Odense. Der søges om 10 måneders frikøb af geograf og historiker, ph.d. Peder Dam (PD), der bliver projektansvarlig, samt 2 måneders frikøb til middelalderarkæolog, cand.mag. Mikael Manøe Bjerregaard (MMB). Frikøbet vil blive fordelt på en periode over to år fra 1/9 2023. Derforuden bidrager forskere fra forskningscentret CENTRUM med egenfinansiering.

PD har tidligere arbejdet med en række lignende projekter, f.eks. som projektleder på digitaliseringerne af Københavns matrikler 1689, 1756, 1806 og 1860¹⁷ og som delprojektleder ved *Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi 1660-2012* (www.digdag.dk) ved det såkaldte GEO-domæne. Arbejdet har givet en indgående forståelse for udfordringerne og mulige løsninger ved kortlægninger i tid og rum på baggrund af det tilgængelige danske kildemateriale.¹⁸ Han har desuden kortlagt Københavns fysisk-geografiske strukturer ved syv kort 1530-1903 på baggrund af historiske kort og skriftlige

kilder¹⁹ samt udgivet en række bøger og artikler om emnerne, heriblandt bøgerne *Kortlægningen af Danmark*²⁰ og *Historisk-Geografisk Atlas*.²¹

MMB har været arkæolog og udgravningsleder på de store byudgravninger i Odense midtby 2013-2016 og har i flere projekter arbejdet med det arkæologiske materiale fra ældre udgravninger i Odense. Bl.a. i projektet *Urbanitetens Møder og Mennesker*²², hvor han behandlede identitetsskabende byggeri og materiel kultur omkring den senmiddelalderlige bispegård og senest som deltager i KFU-projektet *Albani Kirke i det tidlige Odense*²³, som med udgangspunkt i arkæologiske undersøgelser belyste samspillet mellem kirke og by i den tidlige fase af kristendommen og bydannelsen i Odense. Han har i sin forskning og formidling fokus på at trække de levende mennesker frem fra de arkæologiske spor.

Foruden projektgruppen er der til projektet tilknyttet en egenfinansieret følgegruppe bestående af specialister inden for historisk-geografiske kortlægninger og/eller specialister inden for Odenses kildesituation: Anne Løkke (professor, Københavns Universitet og projektleder ved Link-Lives), Søren Bitsch Christensen (stadsarkivar ved Aarhus Stadsarkiv og konstitueret leder af Dansk Center for Byhistorie), Johnny Wøllekær (stadsarkivar, Odense Stadsarkiv), Kasper Holgaard Andersen (museumsinspektør, Møesgaard Museum og projektet Viabundus), Camilla Pryds Schjerning (museumsinspektør, Museum Odense) og Mads Linnet Perner (ph.d.-stipendiat, Rigsarkivet og Link-Lives). Der afholdes møde midtvejs i projektet for at diskutere afslutningen af digitalisering og metodeudviklingen samt et møde i den sidste del for at diskutere resultaterne og fremtidige perspektiver ved projektet. Hertil vil der komme individuel sparring undervejs.

Projekt opgaver

1. Digitalisering og kvalificering af historiske kort (PDA)	1 måneder
2. Kortlægning og kvalificering af Demografisk database Odense (PDA)	4 måneder
3. Indsamling og vurdering af øvrige kilder (PDA+MMB)	2 måneder
4. Metodeartikel (PDA+MMB)	2 måneder
5. Odense-artiklen (PDA+MMB)	3 måneder

Yderligere specificeringer fremgår af budgettet.

Synergi til igangværende projekter

Forskning inden for arkæologi og historie på Museum Odense er organiseret i Forskningscentret CENTRUM med forskningsprogrammet *Urbane Transformationer*²⁴, hvorunder der er stor synergi mellem dette projekt og tidligere samt nuværende projekter, f.eks. under ph.d. Mads Thagård Runge²⁵, ph.d. Camilla Schjerning²⁶, ph.d. Sissel Bjerrum Fossat²⁷, ph.d. Mogens Bo Henriksen²⁸ og ph.d. Kirstine Haase.²⁹ Sidstnævnte forsker i skrivende stund i, hvordan de arkæologiske kulturlag kan erkendes som en kilde til middelalderbyernes udstrækninger, og arbejdet er dermed en væsentlig kilde til dette projekts kortlægning af byens fysisk-geografiske struktur.³⁰

Blandt større eksterne projekter kan nævnes *Link-Lives*³¹, *Viabundus*³², *Den digitale byport*³³ og *Odensedatabasen*³⁴. Der indgår repræsentanter fra disse projekter i følgegruppen, da der på forskellig vis er sammenfald ved metoder og dataenes forskningsmæssige muligheder.

Litteraturliste

- Andresen, Jens-Bjørn Riis (2021): "Landskabsanalyser med et dybt tidsperspektiv. En rapport fra maskinrummet". *Geoforum Perspektiv nr. 38. Brugen af historiske kort i praksis*, s. 7-20.
- Bill, Jan (2004): "Ældre historiske kort som kilde til kommunikationslandskabet". *Geoforum Perspektiv nr. 5. Historiske kort*, s. 32-37.
- Dam, Peder og Jakobsen, Johnny Grandjean Gøgsig (2008): *Historisk-geografisk atlas*. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab, Geografforlaget.

- Dam, Peder (2011). *De digitale matrikelkort over København 1689, 1756, 1806 og 1860*. <https://kbharkiv.dk/wp-content/uploads/2020/08/beskrivelse-af-de-digitale-matrikelkort.pdf> [set 8. februar 2023].
- Dam, Peder (2019): *Kortlægningen af Danmark: op til midten af 1800-tallet*. Lindhardt og Ringhof.
- Dam, Peder (2023): "Integrating Time and Space in a Digital- Historical Administrative Atlas". I: Petrulevich, Alexandra og Boeck, Simon Skovgaard (red.) *Digital spatial infrastructures and worldviews in pre-modern societies*. Arc Humanities Press, s. 185-204.
- Degn, Ole (1983): *Ribe 1500-1950. The Scandinavian Atlas of Historic Towns 3*. Odense University Press.
- Degn, Ole; Strømstad, Poul og Back, Marie (1993): *Køge 1500-1950. The Scandinavian Atlas of Historic Towns 7*. Odense University Press.
- Engel, Rolf og Degn, Ole (1999): *Randers 1500-1950. The Scandinavian Atlas of Historic Towns 10*. Odense University Press.
- Fossat, Sissel Bjerrum (2021): *Odenses transformation fra industriby til vidensby*. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 9, 2021.
- Fossat, Sissel Bjerrum (2022): "Den sorte energi, byen og garderobeskabet". I: *Temp 24*. Temanummer: *Bæredygtighedshistorie*, s. 30-52.
- Henriksen, Mogens Bo (2018): *Odenses opståen. En gennemgang af udvalgte jordfundne genstandsgrupper fra Odense købstad med henblik på at eftervise spor af aktiviteter i sen jernalder og vikingetid*. Centrum. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 5, 2018.
- Haase, Kirstine (2019a): *An Urban Way of Life- Social Practices, networks and identities in Odense, 1000-1500 AD*. Upubliceret ph.d.-afhandling.
- Haase, Kirstine (2019b): "Building urbanity: Spatial organisation as social practice in medieval Odense". I: *Acta Archaeologica* 90(2), s. 43-76.
- Haase, Kirstine (2022): *Albani Kirke og Kirkegård: En oversigt over de arkæologiske kilders udsagn til belysning af Skt. Albani Kirke og Kirkegårds historie i perioden ca. 900 til 1250*. CENTRUM. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 12.
- Kropf, Karl (2017): *The Handbook Of Urban Morphology*. John Wiley & Sons.
- Larsen, Lars Agersnap (2018): *Arkæologisk analyse af Domkirke kvarteret i Viborg*. Viborg Museum.
- Møller, Per Grau og Porsmose, Erland (2008): *Byen vokser. Odense Kommune i kort*. Odense Universitetsforlag.
- Navickas, Katrina (2016): "Thirdspace? Historians and the Spatial Turn, with a Case Study of Political Graffiti in Late Eighteenth- and Early Nineteenth-century England". *Spatial Cultures: Towards a New Social Morphology of Cities Past and Present*. Routledge, s. 70-79.
- Nørbach, Per (2014): *Databaser over Odense By ca. 1540-1761*. Upubliceret papir.
- Perner, Mads Linnet (2019): "Segregated behind the walls: residential patterns in pre-industrial Copenhagen". *Social History* 44 (4), s. 412-39.
- Perner, Mads Linnet (2021): "Kort og GIS i socialhistorie og historisk demografi: Tre eksempler". *Geoforum Perspektiv nr. 38. Brugen af historiske kort i praksis*, s. 21-30.
- Petrulevich, Alexandra and Boeck, Simon Skovgaard (2023): "Introduction". *Digital spatial infrastructures and worldviews in pre-modern societies*. Arc Humanities Press, s. 1-12.
- Runge, Mads; Beck, Malene Refshauge; Bjerregaard, Mikael Manøe og Sarauw, Torben Birk (red.) (2021): *From Central Space to Urban Place. Urbanisation processes in Viking Age and Medieval Odense and Aalborg, Denmark*. University Press of Southern Denmark.
- Runge, Mads og Henriksen, Mogens Bo (2018): "The origins of Odense – New aspects of early urbanisation in southern Scandinavia". I: *Danish Journal of Archaeology*, Volume 7, Issue 1, s. 2-68.
- Schjerning, Camilla (2020): "An ancient and industrious place: Visual geographies and urban identity in a Danish provincial town, c. 1780-1915". *Urban History* 47(1), s. 63-85.
- Schjerning, Camilla (2021): *Fra Odinsvi til O-Town : byfortællinger og identitet i Odense 988-2021*. Odense Bys Museer.
- Trap Danmark 2020: *Trap Danmark 6. udgave, bind 32, København I*.
- Tuxen, Poul (1987): *Stege 1500-1950. The Scandinavia Atlas of Historic Towns 5*. Odense University Press.

-
- ¹ F.eks. The Scandinavian Atlas of Historic Towns, herunder Degn 1983; Tuxen 1987; Degn, Strømstad og Back 1993; Engel og Degn 1999;
- ² <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/urbane-landskaber/>
- ³ <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/odenses-opstaaen/>
- ⁴ <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/forestillede-geografier/>
- ⁵ <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/from-central-space-to-urban-place/>
- ⁶ <https://museumodense.dk/forskning/>
- ⁷ Navickas 2016; Perner 2021; Petrulevich & Boeck 2023;
- ⁸ Bill 2004: 34
- ⁹ Se fx de syv kort i Trap Danmark 2020: 38-71 for København 1530-1903.
- ¹⁰ Dam & Jakobsen 2008: 30-31; Andresen 2021
- ¹¹ F.eks. Dam & Jakobsen 2008; Dam 2011; Dam 2023
- ¹² <http://www5.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object68202/da/>
- ¹³ Dam 2019: 35, 212-215; Møller & Porsmose 2008: 11-15
- ¹⁴ <http://www5.kb.dk/maps/kortsa/2012/jul/kortatlas/object62017/da/>
- ¹⁵ <http://www5.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object396687/da/>
- ¹⁶ Nørbach 2014
- ¹⁷ <https://static.kbharkiv.dk/matrikelkort/>; Dam 2011
- ¹⁸ Dam 2023
- ¹⁹ Trap Danmark 2020: 42-71
- ²⁰ Dam 2019
- ²¹ Dam & Jakobsen 2008
- ²² <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/urbaniseringens-moeder-og-mennesker/>
- ²³ <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/albani-kirke-i-det-tidlige-odense/>
- ²⁴ <https://museumodense.dk/forskning/forskningscentret-centrum/forskningsprogram-urbane-transformationer/>
- ²⁵ Runge et.al 2021; Runge og Henriksen 2018
- ²⁶ Schjerning 2020; Schjerning 2021
- ²⁷ Fossat 2021; Fossat 2022
- ²⁸ Henriksen 2018; Runge og Henriksen 2018
- ²⁹ Haase 2019a; Haase 2019b
- ³⁰ <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/urbane-landskaber/> og <https://museumodense.dk/forskning/forskningsprojekter/kortlaegning/>
- ³¹ <https://link-lives.dk/>
- ³² <http://www.landesgeschichte.uni-goettingen.de/roads/viabundus/>
- ³³ <http://ddb.byhistorie.dk/koebstaeder/>
- ³⁴ <https://www.odensedatabasen.dk/>